

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาเรื่อง ช้าง คน ป่า แนวทางการอยู่ร่วมกันอย่างยั่งยืน : กรณีศึกษาชุมชน
ติดแนวเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าดงใหญ่ จังหวัดบุรีรัมย์ ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าแนวคิดทฤษฎีและ
หลักการที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย ตามหัวข้อดังต่อไปนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับการบริหารจัดการป่า
2. แนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่า
3. แนวคิดเกี่ยวกับความหลากหลายทางชีวภาพ
4. แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่า
5. แนวคิดเกี่ยวกับระบบความสัมพันธ์ระหว่าง ช้าง คน ป่า
6. พฤติกรรมช้าง
7. แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่า
8. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
9. กรอบแนวคิดการวิจัย

แนวคิดเกี่ยวกับการบริหารจัดการป่า

แนวคิดในการบริหารจัดการป่าในสังคมไทยแบ่งออกได้เป็น 2 แนวคิด ได้แก่

1. แนวคิดในการบริหารจัดการป่าแบบรวมศูนย์อำนาจ ซึ่งประเทศไทยได้รับอิทธิพล
มาจากประเทศมหาอำนาจตะวันตก ซึ่งติดอยู่กับความคิดพื้นฐานที่ว่า การขยายกำลังผลิตเป็น
กุญแจสำคัญนำไปสู่ความเจริญก้าวหน้าและความสำเร็จของมนุษย์ จากระบบความคิดดังกล่าว
นำไปสู่การล้างผลาญทรัพยากรธรรมชาติ และการทำลายวัฒนธรรมของกลุ่มชนกลุ่มต่าง ๆ ที่อยู่ใน
พื้นที่ป่าฝนเขตร้อน และถูกมองว่า เป็นเผ่าพันธุ์ล่าหลัง ด้วยการให้สัมปทานไม้แก่บริษัทเอกชน
ของยุโรป และส่งเสริมการสร้างโรงงานขนาดใหญ่เพื่อการผลิตพืชพาณิชย์เพื่อส่งออก ประเทศ
มหาอำนาจได้ให้การสนับสนุนและส่งเสริมระบบเกษตรแผนใหม่ด้วยการปรับเปลี่ยนสถานภาพ
ทางกฎหมายหรือระบบกรรมสิทธิ์ เหนือ “ทรัพยากรธรรมชาติ” ของประเทศต่าง ๆ ให้เป็นแบบ
ตะวันตก เพื่อให้การตัดไม้และขยายที่ดินเพื่อการเกษตรเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ

ระบบกฎหมายของยุโรปนิยมการถือครองและกรรมสิทธิ์เหนือที่ดินเพียงสองลักษณะ
คือ กรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล (Private Ownership) ซึ่งหมายถึงที่ดินที่ใช้สำหรับปลูกสร้างบ้านเรือน

ที่ไร่ นา สวน ที่ได้รับการถากถางถือครองใช้ประโยชน์แล้ว โดยได้รับการรับรองจากรัฐ (State Ownership) อันหมายถึงที่ดินทั้งหมดที่เอกชนมิได้ใช้ประโยชน์หรือครอบครอง รวมทั้งที่ป่า ทำเล เลี้ยงสัตว์ ชายฝั่งทะเล และที่สาธารณะอื่น ๆ การนำเอาระบบกฎหมายของยุโรปมาบังคับใช้กับ ประเทศอาณานิคมในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 และประเทศไทยได้รับอิทธิพลจากระบบแนวคิด ดังกล่าวในช่วงปี พ.ศ. 2493 (ค.ศ. 1896) ได้มีการโอนอำนาจในการจัดการทรัพยากรป่าทั่วประเทศ เข้าสู่ส่วนกลาง โดยนำระบบกรรมสิทธิ์เอกชนตามโฉนด มาบังคับใช้ มีการรังวัดเพื่อทำแผนที่ เป็นต้น โดยการกำหนดให้การตัดไม้สักต้องได้รับอนุญาตจากทางการก่อน การจัดตั้งกรมป่าไม้ และการโอนอำนาจการจัดการป่ามาเป็นกรรมสิทธิ์ของรัฐตามคำแนะนำของนักการป่าไม้ ชาวอังกฤษ ทำให้อำนาจของเจ้าผู้ครองนครลดลง โดยเฉพาะอำนาจผู้ครองนครในภาคเหนือ ซึ่งเป็นแหล่งไม้สักขนาดใหญ่

การบังคับใช้ระบบกฎหมายดังกล่าวเป็นการเพิกถอน “สิทธิชุมชน” (Communal Rights) เนื้อที่ทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งเคยมีมาแต่เดิมตามจารีตประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อ และได้รับการรับรองโดยระบบกฎหมายดั้งเดิมของชาวบ้าน เขียดยศหยาบและมองข้ามความสำคัญของ ภูมิปัญญาดั้งเดิม การผลิตเพื่อเลี้ยงตนเองและความสมดุลของธรรมชาติ

การรวมศูนย์อำนาจ ทำให้รัฐส่วนกลางมีรายได้เพิ่มขึ้น ขณะเดียวกัน ก็เป็นการ สนองตอบนโยบายการ “ทำไม้” เพื่อการพาณิชย์โดยตรง ประเพณีและการอ้างสิทธิเหนือทรัพยากร ตลอดจนทัศนคติการมองป่าเป็นขุมและการ ให้สัมปทาน ไม้แก่เอกชนจึงเริ่มขึ้นตั้งแต่บัดนั้น (เสน่ห์ จามริก และยศ ตันตสมบัติ. 2536 : 53-59)

จากแนวคิดการบริหารจัดการป่าแบบรวมศูนย์อำนาจดังกล่าว ได้มีนักวิชาการหลาย ท่านได้เสนอแนวคิดที่สอดคล้องกับการบริหารจัดการป่าแบบรวมศูนย์อำนาจ ดังนี้

เสน่ห์ จามริก และยศ ตันตสมบัติ (2536 : 200) ได้กล่าวถึงการจัดการทรัพยากรแบบ รวมศูนย์อำนาจ ซึ่งวางอยู่บนแนวความคิดหลัก 4 ประการ คือ (1) การวางแผนจัดการทรัพยากร (2) การจัดสรรทรัพยากร (3) การวางกฎเกณฑ์และการควบคุมบังคับ และ (4) การรับรองสิทธิเหนือ ทรัพยากร การที่รัฐอ้างสิทธิเหนือทรัพยากรตามกฎหมาย ทำการผูกขาดหรือจำกัดการใช้ทรัพยากร ไว้เพียงองค์กรรัฐฝ่ายเดียว ในลักษณะการรวมศูนย์อำนาจ อาจทำให้เกิดปัญหาความขัดแย้งระหว่าง กฎหมายของรัฐกับจารีตประเพณี และสิทธิของชุมชน การจัดการทรัพยากร ในลักษณะศูนย์รวม ยังเอื้ออำนาจประโยชน์แก่ผู้มีอิทธิพล และภาคธุรกิจอุตสาหกรรมมากกว่าจะตอบสนองความ ต้องการของชุมชนอย่างแท้จริง

นอกจากนี้ชาวบ้านยังไม่มีวามเข้าใจในนโยบายและเจตนารมณ์ของรัฐ ดังตัวอย่าง เช่น การที่รัฐมองป่าแยกออกจากคนและชุมชน หรือการที่รัฐอ้างสิทธิเหนือที่ดิน และที่ป่าทั้งหมด

แต่มีได้ใช้ประโยชน์ หรือนำเอาสิทธินั้นไปให้บุคคลภายนอกมาใช้ประโยชน์ ทั้ง ๆ ที่บุคคลเหล่านั้นมิได้เป็นผู้รักษาทรัพยากรมาตั้งแต่ต้น นโยบายและแนวทางการจัดการทรัพยากรดังกล่าว จึงขัดกับความเป็นจริงและสิทธิของชุมชน นำมาซึ่งความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับรัฐ และการไม่ยอมรับกฎหมายและนโยบายของรัฐที่ชาวบ้านมองว่าไม่เป็นธรรม

สรุปแนวความคิดการบริหารจัดการป่าแบบรวมศูนย์อำนาจ แนวคิดดังกล่าวจะแยกทรัพยากรออกเป็นส่วนๆ โดยมีได้สนใจความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตกับสิ่งแวดล้อม ความหมายของทรัพยากรทางด้านจิตใจ ทางด้านสังคม วัฒนธรรม ความเชื่อ และภูมิปัญญาท้องถิ่น แนวความคิดของกลุ่มคนดังกล่าวมองว่าทรัพยากรสามารถครอบครองได้ โดยกรรมสิทธิ์ การครอบครองจะเป็นของรัฐหรือไม่ก็เอกชน ซึ่งเป็นการผูกขาดและกีดกันผู้อื่น หรือ ประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศ ไม่ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรป่าในลักษณะต่าง ๆ ก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้งระหว่างกฎหมายของรัฐกับจารีตประเพณีและสิทธิของชุมชนที่เคยมีมาแต่เดิม แนวคิดการบริหารจัดการแบบรวมศูนย์อำนาจ เอื้อประโยชน์แก่ผู้มีอิทธิพล, ภาคธุรกิจอุตสาหกรรม มากกว่าจะตอบสนองความต้องการของชุมชนอย่างแท้จริง

2. การบริหารจัดการป่าแบบองค์รวมและการจัดการแบบกระจายอำนาจ แนวคิดของกลุ่มนี้มองว่า การจัดการทรัพยากรแบบรวมศูนย์นั้น มีข้อเสียอยู่หลายอย่าง เช่น การลดทอนสิทธิชุมชน การใช้ระบบกรรมสิทธิ์ก่อให้เกิดการผูกขาด กีดกันมนุษยชนออกจากระบบนิเวศ โดยมองข้ามความหลากหลายของทรัพยากรและวัฒนธรรมชุมชน นอกจากนั้นยังทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำกันระหว่างชุมชนชนบทกับชุมชนเมือง (สเนห์ จามริก และ ยศ สันตสมบัติ. 2536 : 59) แนวความคิดของกลุ่มนี้จึงเสนอให้มีการกระจายอำนาจการบริหารจัดการทรัพยากร โดยมองว่าทรัพยากรธรรมชาติเป็นของปวงชนรัฐ ชุมชนท้องถิ่นมีสิทธิหน้าที่ร่วมกันในการจัดการ และมีสิทธิในการใช้ให้เป็นไปตามกฎกติกาที่ชุมชนและรัฐได้ร่วมกันวางไว้ ได้มีนักวิชาการต่าง ๆ ได้มีแนวคิดเกี่ยวกับหลักการบริหารจัดการป่าแบบกระจายอำนาจ ดังนี้

ฉลาดชาย รติมานนท์ และคณะ (2536 : 129 – 132) ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรป่าโดยชุมชน เกิดขึ้นบนพื้นฐานความคิดที่ว่า หากรัฐไม่สามารถที่จะรักษาป่าไว้ได้แต่เพียงฝ่ายเดียวแล้ว สมควรหรือไม่ที่จะเปิดโอกาสให้ประชาชนในชุมชน หรือชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมใน การรักษาป่า และข้อสำคัญที่สุดคือต้องได้รับประโยชน์จากป่า ซึ่งเป็นทรัพยากรของพวกเขาด้วย

สมพันธ์ เศรษฐกิจ และคณะ (2536 : 35) ได้แสดงทัศนะว่า การที่จะให้ชาวบ้านบริหารจัดการทรัพยากรป่าไม้ ต้องให้องค์กรชาวบ้านเป็นศูนย์กลางขึ้นให้ได้ ตัดสินใจได้ว่าใครจะ

เข้าใครจะออกจากป่าโดยมีการปรึกษาหารือกันในหมู่บ้าน ภูมิปัญญาชาวบ้าน ความรู้ ความสามารถของชาวบ้านจำแนกแยกแยะพื้นที่ได้ว่าตรงไหนควรทำอะไร ตรงไหนไม่ควรทำอะไร

เสน่ห์ จามริก และยศ สันตสมบัติ (2536 : 205) ได้อธิบายถึงการบริหารจัดการป่า โดยยึดถือหลักการกระจายอำนาจในระบบประชาธิปไตย โดยรัฐสนับสนุนให้ชุมชนบริหารจัดการป่า ด้วยตนเองปรับบทบาทของรัฐ และองค์กรของรัฐทุกระดับให้ยอมรับและร่วมมือกับชุมชนในการจัดการทรัพยากรชุมชน แต่ละแห่งก็สามารถวางแผน และระบบการจัดการทรัพยากรให้สอดคล้องกับนโยบายของรัฐ องค์กรชุมชน เช่น คณะกรรมการป่าชุมชน คณะกรรมการหมู่บ้าน จะทำการบริหารจัดการ ดิน น้ำ ป่า และควบคุมการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรตามมาตรการที่กำหนดโดยองค์กรชุมชน และรัฐทำการรับรองสิทธิและกฎเกณฑ์ของชุมชนให้มีผลบังคับใช้ตามกฎหมาย หากทำได้ดังนี้แล้ว การจัดการทรัพยากรจะทำได้อย่างมีประสิทธิภาพ ยั่งยืน และเป็นธรรม

ยศ สันตสมบัติ (2542 : 155) ที่กล่าวถึงการจัดการทรัพยากร โดยชุมชน ซึ่งหลักการบริหารจัดการทรัพยากร โดยชุมชน มีความสัมพันธ์กันระหว่าง วัฒนธรรม ความเชื่อ ความผูกพันทางศีลธรรมระหว่างชุมชนกับป่า จิตสำนึกในการรักษาป่า บนฐานความคิดของประเพณี และศีลธรรม ซึ่งแตกต่างกันกับการบริหารจัดการป่าของหน่วยงานราชการ เช่น หมู่บ้านป่าไม้ หรือสวนป่าของทางราชการ ซึ่งมีจุดมุ่งหมายเพียงเพื่อการผลิตไม้และรายได้ ในขณะที่จุดมุ่งหมายการบริหารจัดการป่าโดยชุมชน คือ ความเป็นธรรม และความยั่งยืนของระบบนิเวศ และระบบการผลิตทางการเกษตรของชุมชน

ความผูกพันทางศีลธรรมระหว่างชุมชนกับป่า ยังเป็นพื้นฐานที่ชุมชนใช้ในการกำหนดสิทธิตามประเพณีในการควบคุม จัดการ และปกป้องดูแลป่าของคน ระบบศีลธรรมเป็นพื้นฐานของอำนาจในการออกกฎเกณฑ์ ตามประเพณีเพื่อควบคุมการใช้และการอนุรักษ์ป่า โดยอนุญาตให้เพียงเฉพาะสมาชิก ของชุมชนเท่านั้นที่มีสิทธิในการใช้และมีหน้าที่ในการดูแลป่าพร้อมกัน ตามหลักการที่ว่า ผู้ที่ปกป้องป่าเท่านั้นจึงจะมีสิทธิได้รับประโยชน์จากป่าที่คนดูแลรักษา

สรุปแนวความคิดในการบริหารจัดการป่าแบบกระจายอำนาจ เป็นการบริหารจัดการป่าในองค์กรร่วมมีมิติต่าง ๆ ทางสังคมเข้ามาเกี่ยวข้อง ไม่ว่าจะเป็นความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น จิตสำนึก และจิตวิญญาณ ซึ่งสอดคล้องกับความเป็นจริง และสอดคล้องกับสังคมไทย แตกต่างจากแนวความคิดในการจัดการทรัพยากรแบบรวมอำนาจ ซึ่งมีได้พูดถึงมิติต่าง ๆ ทางสังคม และความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตกับสิ่งแวดล้อมซึ่งก่อให้เกิดผลกระทบทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งความสูญเสียด้านทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม

จะเห็นได้ว่าแนวคิดในการบริหารจัดการระบบกระจายอำนาจโดยให้ชุมชนมีส่วนร่วม นั้นกำลังเป็นประเด็นที่ได้รับความสนใจจากสังคมอย่างกว้างขวาง บทเรียนที่ผ่านมาของการบริหารจัดการทรัพยากรป่าโดยองค์กรชุมชน ประสบความสำเร็จ กระจายอยู่ทั่วประเทศนับเป็นพัน ๆ ป่า (ประเวศ วะสี. 2537 : 110) และตัวเลขมีแต่จะเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ สาเหตุสำคัญของการจัดการป่าของชาวบ้าน คือ การจัดการป่าทั้งป่า เพื่อประโยชน์ที่มีลักษณะเป็นเอนกประสงค์ นับตั้งแต่ป่าในฐานะต้นน้ำลำธาร เพื่อการทำไร่ ทำนา อุปโภค บริโภค จับสัตว์น้ำ ป่าในฐานะที่คืนเพื่อการเพาะปลูก ป่าในฐานะเป็นแหล่งที่มาของยารักษาโรค ป่าในฐานะแหล่งเรียนรู้ธรรมชาติวิทยา และที่สำคัญ คือ ป่าในฐานะเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นสถานที่แห่งการสืบทอดคุณธรรม และความเชื่อ มนุษย์รักษาไว้สืบทอดปฏิบัติสัมพันธ์ สร้างสรรค์และมีคุณภาพต่อกันและกันให้ยืนยาวต่อไป

ด้วยเหตุนี้ การบริหารจัดการป่าแบบกระจายอำนาจ โดยชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการป่าจึงมีความสมบูรณ์แบบ มีวัตถุประสงค์การใช้ที่ชัดเจน มีกฎระเบียบที่ออกมาสอดคล้องกับวิถีชีวิตและสภาพแวดล้อมที่เป็นจริง

สรุปการบริหารจัดการป่าแบบรวมศูนย์อำนาจและการบริหารจัดการป่าแบบกระจายอำนาจ มีความแตกต่างกันทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และด้านการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม แนวคิดการบริหารจัดการป่าแบบรวมศูนย์อำนาจ เป็นแนวคิดที่แยกทรัพยากรคนและป่าออกจากกัน มองเป็นส่วน ๆ มิได้สนใจความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตกับสิ่งแวดล้อม ความหมายของทรัพยากรทางด้านจิตใจ ทางด้านสังคม วัฒนธรรม ความเชื่อ และภูมิปัญญาท้องถิ่น ทรัพยากรสามารถครอบครองได้ โดยกรรมสิทธิ์การครอบครองจะเป็นของรัฐหรือไม่ก็เอกชน ซึ่งเป็นการผูกขาดและกีดกันผู้อื่น หรือ ประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศ ไม่ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรป่าในลักษณะต่าง ๆ ก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้งระหว่างกฎหมายของรัฐกับจารีตประเพณีและสิทธิของชุมชนที่เคยมีมาแต่เดิม และ การจัดการทรัพยากรแบบกระจายอำนาจมีความแตกต่างจากการจัดการทรัพยากรแบบรวมศูนย์อำนาจ คือ การจัดการทรัพยากรแบบกระจายอำนาจ เป็นหลักประกันของความอยู่รอดของคน มีมิติต่าง ๆ เข้ามาเกี่ยวข้อง ไม่ว่าจะเป็นมิติทางด้านวัฒนธรรม ความเชื่อ ภูมิปัญญาท้องถิ่น หล่อหลอมจิตใจของผู้คน ฝังรากลึกอยู่ในระบบแนวคิด และจิตสำนึก อันเป็นรากฐานที่มั่นคง แนบแน่น และนำไปสู่การปฏิบัติที่เป็นจริง พิสูจน์ได้ และนำไปสู่การสร้างระบบกฎหมายในท้องถิ่น ที่ทุกคนให้ความเคารพ ศรัทธา พร้อมทั้งจะปฏิบัติตามระบบกฎหมายที่ร่วมกันสร้างขึ้น และเป็นระบบกฎหมายที่ศักดิ์สิทธิ์ อันเป็นสิทธิขั้นพื้นฐาน เป็นรากเหง้าของประชาธิปไตยอย่างแท้จริง

วิธีการบริหารจัดการป่า

การศึกษารื่อง ช้าง คน ป่า แนวทางการอยู่ร่วมกันอย่างยั่งยืน ได้ทำการวิเคราะห์ด้านเนื้อหาเกี่ยวกับวิธีการบริหารจัดการป่าของกลุ่มนักวิชาการที่มีความรู้และประสบการณ์ หลายท่าน ดังต่อไปนี้

โกลด แพรกทอง (2539 : 9-11) ได้กล่าวถึงวิธีการบริหารจัดการป่า ซึ่งเป็นแนวทางการแบ่งพื้นที่การใช้ประโยชน์ เพื่อให้คน ต้นไม้ สัตว์ป่าและสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข ดังนี้

1. การใช้สอยประโยชน์ของพื้นที่ป่า ประโยชน์ที่ต้องการจากป่า จะเป็นสิ่งกำหนดวัตถุประสงค์ในการรักษาป่าเหล่านั้นไว้ เช่น แหล่งป่าไม้เพื่อการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ซึ่งแปรผันไปตามสภาพสังคมในแต่ละภูมิภาค การใช้แหล่งป่าไม้เพื่อเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารของหมู่บ้าน การใช้แหล่งป่าไม้เพื่อเป็นแหล่งไม้ใช้สอย แหล่งอาหาร จะเป็นจุดร่วมที่ประชาชนจะรวมตัวกันในการรักษาป่านั้น ๆ ไว้เพื่อการใช้สอยร่วมกัน หรือเป็นสมบัติส่วนรวมของชุมชน โดยเน้นความร่วมมือในการป้องกันการทำลายป่าในพื้นที่ที่มีการดูแลป่าร่วมกัน
2. การมีระเบียบและกฎเกณฑ์ เพื่อควบคุมกันเองระหว่างประชาชนในหมู่บ้าน การจัดการป่าจะมีระเบียบหรือกฎเกณฑ์ที่วางไว้เป็นที่ยอมรับของทุกคนในหมู่บ้าน เมื่อมีการละเมิดจะมีการปรับไหม หรือการลงโทษตามกฎหมาย หรือกติกาที่ได้มีการตกลงกันไว้
3. การจัดตั้งองค์กรประชาชน เพื่อดำเนินการจัดการป่าไม้ให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ของป่านั้น จะต้องมียกอร์ของประชาชนที่เข้มแข็ง ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความเข้มแข็งของผู้นำองค์กรที่จะดูแลป่าดังกล่าวให้เกิดประโยชน์ต่อทุกคนในชุมชน หรือการดูแลป่าในลักษณะของคณะกรรมการหมู่บ้าน ที่ได้จัดตั้งขึ้นมาใหม่ รวมถึงสภาพดินในบางพื้นที่
4. การสนับสนุนจากองค์กรภายนอก การจัดการป่าชุมชนขององค์กรประชาชนในหมู่บ้านจะต้องอาศัยการสนับสนุนจากองค์กรภายนอก เช่น การสนับสนุนทางวิชาการ การสนับสนุนอุปกรณ์และวัสดุที่จำเป็น เพื่อให้ชุมชนสามารถจัดการป่าโดยให้ประโยชน์อย่างยั่งยืน ซึ่งรวมถึงการให้ความคุ้มครองการดำเนินงาน ให้สามารถนำกฎหมายที่มีอยู่เข้ามาคุ้มครองรักษาสภาพป่าไว้ เช่น การประกาศเป็นเขตห้ามล่าสัตว์ป่า สวนรุกขชาติ วนอุทยาน นอกจากนั้นยังได้รับการสนับสนุนจากองค์กรเอกชนในการให้ความรู้ และความเข้มแข็งในการดำเนินงานขององค์กรชาวบ้านให้สามารถดำเนินการจัดการป่าให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้ เป็นไปตามเป้าหมายที่วางไว้ เพื่อการจัดการป่าดังกล่าว

ยศ สันตสมบัติ (2542 : 3) ได้กล่าวถึงวิธีการบริหารจัดการป่าว่า มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องกระทำผ่านการมีส่วนร่วมของประชาชน ทุกหมู่ทุกเหล่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งประชาชนในชนบทผู้ซึ่งอยู่ใกล้ป่ามากที่สุด และสมควรที่จะได้รับประโยชน์จากป่า พวกเขาเป็นผู้ที่มีความรู้ความเข้าใจในเรื่องของป่าอย่างรอบด้าน ละเอียดลอบและลึกซึ้ง ความรู้นี้เกิดจากการเรียนรู้ที่เป็นประสบการณ์จริง ผ่านการทดลองใช้ และได้รับการถ่ายทอดจากคนชั่วอายุหนึ่ง ไปสู่อีกคนชั่วอายุหนึ่ง ผลลัพธ์สุดท้ายที่ปรากฏ คือ ป่าที่พวกเขาใช้ประโยชน์และดูแลสามารถดำรงอยู่ได้จริง พวกเขาสามารถเพิ่มพื้นที่ป่าออกไปได้โดยไม่ต้องอาศัยงบประมาณจากรัฐแม้แต่บาทเดียว และที่สำคัญคือ พวกเขาสามารถขยายเครือข่ายของการรักษาป่าออกไปสู่พื้นที่อื่นได้อย่างเป็นจริง จึงมีศักยภาพในการดูแลและพัฒนาชุมชนของตนเอง เป็นองค์ประกอบที่สำคัญของประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม อันถือได้ว่าเป็นหัวใจของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมเป็นกุญแจสำคัญที่จะเปิดทางให้สังคมไทยบรรลุถึงการพัฒนาอย่างยั่งยืน การพัฒนาอย่างยั่งยืนจะไม่เป็นแค่เพียงแนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชน ซึ่งจะนำไปสู่การกระจายอำนาจ และการตรวจสอบรัฐอีกต่อหนึ่ง

สมรห์ จามริก และยศ สันตสมบัติ (2536 : 163) ได้กล่าวถึงวิธีการบริหารจัดการป่าว่ามีความเชื่อมโยงอย่างแนบแน่นกับวัฒนธรรมการผลิตเพื่อยังชีพในภาคเกษตร โดยมีจารีตประเพณีและความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นพื้นฐานในการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนและชุมชนกับทรัพยากรธรรมชาติ

ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในป่า ก่อให้เกิดประเพณีการใช้ป่าอย่างอ่อนน้อม ยำเกรง และตระหนักในบุญคุณของป่าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สถิตอยู่ในป่า ความเชื่อดังกล่าวสามารถพบเห็นได้โดยทั่วไป เช่น คอนปู้ตา ป่าช้า และความเชื่อเรื่องหินตีก้อนในภาคอีสาน หรือความเชื่อเรื่องผีขุนน้ำที่สถิตดูแลรักษาป่าต้นน้ำของทางภาคเหนือ เป็นต้น ความเชื่อเหล่านี้ได้ตกผลึกและพัฒนากลายเป็นพื้นฐานทางศีลธรรมเกี่ยวกับการจัดการและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ซึ่งเชื่อมโยงโดยตรงกับรูปแบบทางการผลิตในภาคเกษตร

สรุปได้ว่าวิธีการจัดการป่า คือ การแบ่งพื้นที่การใช้ประโยชน์ ระหว่าง คน ต้นไม้ สัตว์ป่า และสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข มีการใช้ประโยชน์จากป่าอย่างเกื้อกูล มีกฎระเบียบที่ชัดเจน ซึ่งเป็นเหมือนระบบกฎหมายที่สร้างขึ้นร่วมกันในชุมชน เคารพกฎระเบียบที่สร้างขึ้นโดยการมีส่วนร่วมจากองค์กรชุมชน คนมีความรู้ ความเข้าใจในการบริหารจัดการป่า เป็นประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม การจัดการป่าโดยการมีส่วนร่วมเชื่อมโยงแนบแน่นกับวัฒนธรรมการผลิต กลายเป็นพื้นฐานทางศีลธรรม เกี่ยวกับการจัดการป่า และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร

ระบบการจัดการป่า

ระบบการจัดการป่า แสดงออกมาให้เห็นได้ชัดเจนในวิถีชีวิตและวัฒนธรรมการผลิต ในความรู้สึกหวงแหนและจิตสำนึกของการอนุรักษ์ป่าในรูปแบบและวิธีการจัดการป่าในการ รวมตัวกันปกป้องสิทธิของชุมชนจากการรุกรานของบุคคลภายนอก เมื่อชุมชนท้องถิ่นจำเป็นต้อง เผชิญหน้ากับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วทั้งทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง และสภาพการณ์แข่งขัน ทรัพยากรในระดับต่าง ๆ ชุมชนแต่ละแห่งจึงมีการปรับเปลี่ยนแนวทางในการจัดการทรัพยากรใน ลักษณะที่แตกต่างกันออกไป ยศ ตันตสมบัติ (2542 : 166) กล่าวว่า เงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ชุมชนมี ระบบการจัดการป่าที่ดี มีปัจจัยอยู่ 4 ประการ ดังนี้

1. เกิดจากประเพณี ความเชื่อ และการผลิตซ้ำของอุดมการณ์ที่สืบทอดต่อกันมา เนื่องจากป่า คือวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชน
2. เกิดจากความจำเป็นในการป้องกัน และรักษาคุณภาพของระบบนิเวศชุมชน เนื่องจากป่า มีความจำเป็นอย่างยิ่งต่อการผลิตในภาคการเกษตร ดังนั้นการรักษาป่า จึงเปรียบ เหมือนการรักษาชีวิตเพื่อความอยู่รอดและการสืบทอดทางสังคม
3. เกิดจากภัยแล้ง เนื่องจากความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อม และ ทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตและผลผลิตทางการเกษตรของชุมชน
4. เกิดจากการต่อต้าน การรุกรานจากภายนอก ป่าหลายแห่งเกิดขึ้น เนื่องจากชุมชน ต่อต้านการแข่งชิงกับการสัมปทานไม้ การรุกล้ำของกลุ่มทุน และการทำเกษตรเชิงเดี่ยวของกลุ่ม ชาติพันธุ์ ในพื้นที่ป่าดงน้ำ และป่าไผ่สอย

สรุป ระบบการจัดการป่า มีส่วนเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต และวัฒนธรรมการผลิต การจัดการป่ามีการเปลี่ยนแปลงไปตามสถานการณ์ทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และเงื่อนไข สำคัญที่ทำให้ชุมชนมีระบบการจัดการป่าที่ดี เกิดจากประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อ และ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ความจำเป็นในการรักษาคุณภาพของระบบนิเวศชุมชน เกิดจากภัยแล้ง และ การต่อต้านการรุกรานจากภายนอก

นอกจากเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้มีการจัดการป่าที่ดี ยังมีแนวคิดเกี่ยวกับการจัดการป่าของ นักวิชาการที่สะท้อนให้เห็นถึงความมั่นคงและยั่งยืน มีองค์ประกอบ ดังนี้

1. การใช้ประโยชน์จากป่า ประโยชน์ที่ต้องการจากป่าจะเป็นสิ่งที่กำหนดวัตถุประสงค์ ในการรักษาป่าเหล่านั้นไว้ เช่น การใช้ประกอบพิธีกรรม เป็นแหล่งดงน้ำ หรือเป็นแหล่งไม้ ใ้สอย แหล่งอาหาร เป็นต้น

2. มีระเบียบกฎเกณฑ์เพื่อควบคุมกันเองระหว่างประชาชน และระเบียบกฎเกณฑ์ที่ตั้งไว้จะต้องเป็นที่ยอมรับของทุกคนในหมู่บ้าน โดยระเบียบข้อบังคับดังกล่าว อาจมาจากความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรมที่ชุมชนแต่ละแห่งยึดถือและปฏิบัติต่อกันมา หากมีการฝ่าฝืนระเบียบที่ตกลงกันไว้จะมีการพิจารณาโทษทางสังคม (Social sanction) กับผู้ฝ่าฝืน

3. องค์กรประชาชน เพื่อเป็นตัวแทนของชาวบ้านและกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ซึ่งจะต้องรับผิดชอบในการจัดการทรัพยากรอย่างเหมาะสมและเป็นธรรม พร้อมทั้งตอบสนองความต้องการของชุมชน อันเป็นเงื่อนไขหลักที่ทำให้เกิดการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน (ยศ สัตตสมบัติ. 2542 : 29)

4. การสนับสนุนจากองค์กรภายนอก ทั้งภาครัฐและภาคเอกชน ในรูปแบบของวิชาการ อุปกรณ์ และวัสดุที่จำเป็น ซึ่งจะทำให้ชุมชนสามารถที่จะจัดการป่าชุมชนได้อย่างยั่งยืน (โกมล แพรกทอง. 2533 : 37)

สรุปแนวคิดเกี่ยวกับการบริหารจัดการป่า แนวคิดการบริหารจัดการป่าแบ่งออกเป็น 2 แนวคิด ได้แก่ แนวคิดการบริหารจัดการป่าแบบรวมศูนย์อำนาจ และแนวคิดการบริหารจัดการป่าแบบกระจายอำนาจ แนวคิดแรกมีพื้นฐานแนวคิดมาจากการพัฒนาที่เน้นความเจริญเติบโตทางวัตถุ และอุตสาหกรรม การขยายกำลังการผลิตเพื่อเป็นกุญแจสำคัญนำไปสู่ความเจริญก้าวหน้าและความสำเร็จของมนุษย์ นำไปสู่การล้างผลาญทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ระบบแนวคิดดังกล่าวแยกทรัพยากรออกเป็น ส่วน ๆ มิได้สนใจระบบความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตกับสิ่งแวดล้อม ความหมายของทรัพยากรที่มีความสัมพันธ์ทางด้านจิตใจของมนุษย์ สังคม วัฒนธรรม ระบบความเชื่อ และภูมิปัญญาท้องถิ่น มีการสร้างระบบกฎหมายขึ้นมารองรับ ปรับเปลี่ยน สถานภาพทางกฎหมาย หรือระบบกรรมสิทธิ์เหนือทรัพยากร เพื่อให้ระบบกฎหมายมีประสิทธิภาพรองรับการจัดการทรัพยากรแบบรวมศูนย์อำนาจ แนวคิดที่สอง การบริหารจัดการป่าแบบกระจายอำนาจ เป็นการบริหารจัดการป่าแบบองค์รวม มีมิติต่าง ๆ ทางสังคมเข้ามาเกี่ยวข้อง เช่นระบบความเชื่อ ภูมิปัญญาท้องถิ่น วัฒนธรรม ประเพณี มีชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการป่า ในด้านวิธีการจัดการป่า เป็นการแบ่งพื้นที่การใช้ประโยชน์ระหว่าง คน ดิน ไม้ สัตว์ป่าและสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข การจัดการป่าเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมการผลิต มีการเปลี่ยนแปลงไปตามสถานการณ์ทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง เงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ระบบการจัดการป่ามีประสิทธิภาพ คือ วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ และภูมิปัญญาท้องถิ่น ความจำเป็นในการรักษาระบบนิเวศป่า กัญแด้ง และการต่อต้านการรุกรานจากภายนอก เงื่อนไขสำคัญที่ทำให้เกิดการจัดการป่าที่มั่นคงและยั่งยืน คือ ลักษณะการใช้ประโยชน์จากป่า การมีกฎระเบียบที่ชัดเจนเพื่อควบคุมกันเองระหว่างประชาชน องค์กรประชาชนผู้ใช้ประโยชน์จากป่ามีความรับผิดชอบใน

การจัดการป่าอย่างเหมาะสมและเป็นธรรม และการสนับสนุนจากองค์กรภายนอกทั้งภาครัฐและเอกชน

แนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่า

ความหมายของป่าไม้

ป่าไม้เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญยังต้องการดำรงชีวิตของมนุษย์ เพราะป่า ไม้เป็นระบบนิเวศที่ค้ำจุนรักษาคุณภาพของธรรมชาติ ในการอำนวยความสะดวกให้แก่มนุษย์ทั้งทางตรงและทางอ้อมหลากหลายประการ โดยเฉพาะประโยชน์ทางอ้อมนั้นมีคุณค่ามหาศาลต่อความเป็นอยู่ของสังคมมนุษย์และสัตว์ ได้มีนักวิชาการต่าง ๆ ได้ให้ความหมายของการอนุรักษ์ทรัพยากรป่า ดังนี้

กรมป่าไม้ (2540 : 14) ให้ความหมายว่า ป่าไม้ เป็นที่รวมของสิ่งมีชีวิตอันมีต้นไม้เป็นพืชสำคัญทางเศรษฐกิจและชีววิทยา ส่วนที่กำหนดลงไปว่า บริเวณใดเป็นป่า นั้นจะต้องมีปริมาณต้นไม้หนาแน่นเพียงพอ และมีพื้นที่กว้างพอที่จะมีอิทธิพลต่อดินฟ้าอากาศในท้องถิ่นและระบบนิเวศวิทยาแตกต่างจากพื้นดินภายนอก โดยทั่วไปพื้นที่ที่เป็นป่า อาจจะจัดเพื่อสำหรับผลิตไม้หรือการรักษาต้นน้ำลำธารหรือสถานที่ พักผ่อนหย่อนใจตามธรรมชาติก็ได้

สมันท์ จามริก และยศ สันตสมบัติ (2536 : 36) ให้ความหมายว่า ป่าไม้เป็นแหล่งที่ให้ปรัชญาชีวิตของการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข เป็นแหล่งกำเนิดของบรรพบุรุษในยุคต้น เป็นแหล่งหล่อหลอมจิตใจ เป็นแหล่งกำเนิดความหลากหลายทางวัฒนธรรม และประเพณีที่สอดคล้องกับธรรมชาติความสภาพของชุมชนท้องถิ่น ในอดีตกาล และถ่ายทอดสืบสานติดต่อกันมาหลายชั่วอายุคนจนถึงปัจจุบัน

สรุปได้ว่า ป่าไม้ หมายถึง พื้นที่ที่รวมของสังคมต้นไม้ และสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ต่างก็มีความสัมพันธ์เกี่ยวพันซึ่งกันและกัน ให้ประโยชน์แก่มนุษย์ทั้งทางตรงและทางอ้อม เป็นแหล่งที่ให้ปรัชญาชีวิตของการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข เป็นแหล่งกำเนิดความหลากหลายทางวัฒนธรรมและประเพณีที่สอดคล้องกับธรรมชาติและชุมชนท้องถิ่น

ความสำคัญของป่าไม้

กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม (2546 : 97) ได้กล่าวถึงความสำคัญของป่าไม้ว่า ป่าไม้ช่วยค้ำจุนทุกชีวิต อย่างที่คนรุ่นเก่าก่อนเคยถือปฏิบัติกันมา และสร้างสมเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างสอดคล้องกับธรรมชาติ ชาวบ้านเขายึดถือเสมอว่าป่าไม้มีความสำคัญมีคุณค่า มีความศักดิ์สิทธิ์ ที่เขาจะต้องอนุรักษ์ และปกป้องไว้ให้ดีที่สุด เพื่อเป็นอยู่ชั่ววาน้ำ ให้แก่กลุ่มชุมชนท้องถิ่นนั้น ๆ

ป่าไม้เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์เพราะมนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่อยู่ในระบบนิเวศเหมือนกับสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ความสำคัญ หรือ ประโยชน์ของป่าไม้มีดังนี้

1. ประโยชน์ทางตรงของป่าไม้ ป่าไม้นั้นให้ปัจจัย 4 ซึ่งเป็นประโยชน์โดยตรงต่อมนุษย์ ดังนี้

1.1 ไม้ ไม้เป็นผลผลิตจากป่าที่นิยมใช้กันอย่างแพร่หลาย เพราะมีน้ำหนักเบา ตกแต่งได้ สะดวกต่อการใช้สอย ปัจจุบันมีราคาแพง จึงได้มีการพยายาม หาวัสดุทดแทน ไม้ เช่น พลาสติก เหล็ก อะลูมิเนียม ปูนซีเมนต์ ฯลฯ แต่ไม้ก็ยังเป็นที่นิยมในการสร้างบ้านเครื่องเรือน และการก่อสร้างอื่น ๆ

1.2 เชื้อเพลิง เชื้อเพลิงได้จากพืชนและถ่านไม้ แม้ว่าในปัจจุบันจะมีการใช้น้ำมัน ก๊าซธรรมชาติ ถ่านหิน ไฟฟ้า มาใช้เป็นเชื้อเพลิงมากแล้วก็ตาม พืชและถ่านไม้ก็ยังเป็นที่ต้องการใช้ เป็นจำนวนมาก พบว่าไม้ที่ตัดออกจากป่าประมาณ 40 เปอร์เซ็นต์ จะนำมาใช้เป็นเชื้อเพลิง

1.3 วัตถุเคมี วัตถุเคมีที่สำคัญ ได้แก่ เซลลูโลส และลิกนิน เซลลูโลสใช้มาก ในอุตสาหกรรมการทำกระดาษ ไหมเทียม วัตถุระเบิด น้ำตาล แอลกอฮอล์ ยีสต์ และอาจใช้มาก ในอุตสาหกรรมอาหารสัตว์ ส่วนลิกนินใช้ในการทำวานิลลา น้ำหอม เครื่องสำอางต่าง ๆ ขาดนม อาหารไม่ให้นวดเนา ยารักษาโรค ฉ้านำไม้ไปกั้นในเคาอบจะได้กรดอะซิติก น้ำมันดิบ และเอทิลแอลกอฮอล์ ซึ่งใช้ในอุตสาหกรรมต่าง ๆ รวมทั้งชั้นยาง ไม้ เปลือกไม้ เส้นใยต่าง ๆ แก่นไม้

1.4 อาหาร อาหารได้จาก ดอก ผล ใบ เมล็ดของพันธุ์ไม้บางชนิด หน่อไม้ เห็ด หัวกลอย มันต่าง ๆ ตลอดจนอาหารจากสัตว์ป่า นก สัตว์เลื้อยคลาน แมลงต่าง ๆ แก่นไม้ ฯลฯ

1.5 ยารักษาโรค ยารักษาโรคได้จากสมุนไพร เช่น น้ำมันจากผลกระเบาใช้รักษาโรคเรื้อน รากของต้นระย้อมใช้รักษาโรคความดันโลหิตสูง เมล็ดของต้นแสลงใจใช้รักษาโรคหัวใจ ต้นหางปลาไหลหรือโกลนใช้เป็นยาแก้ปวดเมื่อย ฯลฯ

1.6 เป็นที่เลี้ยงสัตว์ เพราะในป่าไม้มีอาหารสัตว์ เช่น หญ้า ใบไม้ เปลือกไม้ ผลและเมล็ดไม้ ตลอดจนหน่อไม้ต่าง ๆ

2. ประโยชน์ทางอ้อมของป่าไม้ เป็นประโยชน์ที่สำคัญต่อมนุษย์เป็นอย่างมาก ดังเช่น

2.1 ช่วยทำให้ฝนตกมากขึ้น และทำให้ความชุ่มชื้นในอากาศสม่ำเสมอ

2.2 บรรเทาความรุนแรงของลมพายุ

2.3 ป้องกันการพังทลายของดิน

2.4 บรรเทาอุทกภัยและช่วยชะลอการไหลบ่าของน้ำตามผิวดินทำให้น้ำค่อย ๆ ไหลลงสู่แม่น้ำลำธารอย่างช้า ๆ ทำให้ไม่เกิดอุทกภัย น้ำไม่เอ่อล้นฝั่ง

2.5 ทำให้น้ำไหลสม่ำเสมอตลอดทั้งปี น้ำที่ป่าไม้ช่วยดูดซับลงได้ดินและค่อย ๆ ไหลลงสู่แม่น้ำลำธาร ทำให้น้ำแม่น้ำลำธารมีน้ำใสสะอาดทั้งปี

2.6 เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า สัตว์ป่า สัตว์เลี้ยงลูกน นก แมลง ต่างต้องอาศัยและหลบภัย หาอาหารอยู่ในป่า ช่วยรักษาความสมดุลของธรรมชาติ ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อมนุษย์โดยตรง

2.7 เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจ

2.8 ช่วยเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ให้แก่ดิน

2.9 ป่าไม้ช่วยบังรังสีปริมาณแร่ธาตุในดิน

2.10 ประโยชน์ทางด้านยุทธศาสตร์และความมั่นคงของประเทศ

ความสำคัญของป่าไม้ สรุปได้ว่า ทรัพยากรป่าไม้มีความสำคัญและมีประโยชน์ต่อมนุษย์อย่างมากมาทั้งทางตรงและทางอ้อม ทางตรง คือ ให้ปัจจัย 4 ในการดำรงชีวิต คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ส่วนประโยชน์ทางอ้อม เช่น ช่วยรักษาความสมดุลของระบบนิเวศ บรรเทาอุทกภัย ป้องกันการพังทลายของดิน เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจ ช่วยฟอกอากาศให้บริสุทธิ์ เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า อีกทั้งเป็นแหล่งสร้างสมของภูมิปัญญาท้องถิ่น ประเพณี วัฒนธรรม ที่สืบทอดลงในแต่ละชุมชน จำเป็นที่ทุกฝ่ายจะต้องร่วมมือกันในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ให้คงอยู่สืบไป

สรุปแนวคิดการอนุรักษ์ทรัพยากรป่า ป่าไม้เป็นแหล่งรวมของสิ่งมีชีวิต และสังคม ดินไม้ที่มีความหลากหลาย ต่างเกื้อกูลและมีความสัมพันธ์กันอย่างเป็นระบบนิเวศ ให้ประโยชน์ต่อมนุษย์ทั้งทางตรงและทางอ้อม ทางตรงได้แก่ ปัจจัย 4 ในการดำรงชีวิต ทางอ้อมได้แก่ การช่วยให้ฝนตกตามฤดูกาล บรรเทาอุทกภัย เป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ ช่วยเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ให้แก่ดิน เป็นแหล่งสร้างสมภูมิปัญญาท้องถิ่นและปรัชญาของการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข เป็นแหล่งกำเนิดของวัฒนธรรมประเพณี ระบบความเชื่อ ที่สืบทอดลงในแต่ละชุมชนแต่ละท้องถิ่น

แนวคิดเกี่ยวกับความหลากหลายทางชีวภาพ

ความหมายของความหลากหลายทางชีวภาพ

ได้มีนักวิชาการต่าง ๆ ได้ให้ความหมายของ ความหลากหลายทางชีวภาพ ดังนี้
 ประเวศ วะสี และยศ สันตสมบัติ (2536 : 52) ให้ความหมายของความหลากหลายทางชีวภาพว่ามีองค์ประกอบอยู่ 3 อย่าง คือ

1. ความหลากหลายในเรื่องชนิด (Species richness) หมายถึง ความหลากหลายของชนิดสิ่งมีชีวิต (Species) ที่มีอยู่ในพื้นที่หนึ่ง ซึ่งมีความหมาย 2 อย่าง คือ

1.1 ความมากรชนิด (Species richness) หมายถึง จำนวนชนิดของสิ่งมีชีวิตต่อหน่วยเนื้อที่

1.2 ความสม่ำเสมอของชนิด (Species evenness) หมายถึง สัดส่วนของสิ่งมีชีวิตชนิดต่าง ๆ ที่มีอยู่ในที่นั้น

2. ความหลากหลายของพันธุกรรม (Genetic diversity) หมายถึง ความหลากหลายของยีน (Gene) ที่มีอยู่ในสิ่งมีชีวิต สิ่งมีชีวิตชนิดเดียวกันอาจมีจีนแตกต่างกันไปตามสายพันธุ์ เช่น ข้าว มีสายพันธุ์นับพันชนิด มันฝรั่ง หรือพืช อาหารชนิดอื่น เช่น ข้าวโพด มัน พริก ฯลฯ

3. ความหลากหลายทางนิเวศวิทยา (Ecological diversity) หรือความหลากหลายทางระบบนิเวศอันเกิดจากความหลากหลายของภูมิทัศน์ การจัดแบ่งขอบเขตในป่าฝนเขตร้อนซึ่งอยู่ใกล้บริเวณเส้นศูนย์สูตร (Equator) มีปริมาณน้ำฝนอย่างน้อยที่สุด 250 เซนติเมตรต่อปี มีแสงแดดวันละ 12 ชั่วโมง และอุณหภูมิเฉลี่ย 23-31 องศาเซลเซียส ช่วยทำให้พืชนานาชนิด เจริญงอกงาม และเป็นที่อยู่ของสัตว์นา ๆ ชนิดด้วย ถึงแม้ป่าฝนมีพื้นที่เพียง ร้อยละ 7 ของพื้นผิวโลก แต่มีชนิดพันธุ์ครึ่งหนึ่งของจำนวนพืชและสัตว์ในโลก ความหลากหลายทางชีวภาพนอกจากทำให้สิ่งมีชีวิตอยู่ร่วมกันได้อย่างสมดุลในระบบนิเวศแล้วในระยะยาวความหลากหลายจะเป็นตัวกระตุ้นให้ระบบมีการพัฒนาในทางดีขึ้น นอกจากนี้ความหลากหลายทางชีวภาพยังให้ประโยชน์ต่อมนุษยอย่างมหาศาลในด้านปัจจัย 4 ได้แก่ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค มนุษย์ยังไม่สามารถค้นพบสิ่งที่มีประโยชน์เหล่านี้ได้หมด แต่การพัฒนาทางเศรษฐกิจของมนุษย์ ก็ได้ทำลายความหลากหลายทางชีวภาพ โดยปราศจาก ความเข้าใจและหรือผลประโยชน์อันเกิดจากความเห็นแก่ตัว

ประเวศ วะสี และคณะ (2547 : 192) ได้ให้ความหมายของความหลากหลายทางชีวภาพ หมายถึง ด้านแบบของการพัฒนาจิตใจอันสูงส่งด้านศิลปะ และวัฒนธรรม ตลอดจนพฤติกรรมกรการเรียนรู้ของมนุษย์ ให้สามารถอยู่ร่วมกับธรรมชาติได้อย่างสันติสุข ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงวิวัฒนาการด้านวัฒนธรรมและสังคมของมนุษย์ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาสามหมื่นปี ยังผลให้เกิดความหลากหลายทางประเพณีและวัฒนธรรม (Cultural Diversity) ประจำท้องถิ่น ซึ่งเป็นวิถีชีวิตที่สอดคล้องกับธรรมชาติของถิ่นอาศัย (Habitat) ในแต่ละชุมชน และถ่ายทอดสืบสานวัฒนธรรม อันเคียงมาติดต่อกันมาหลายชั่วอายุคนจนถึงปัจจุบัน

ประเวศ วะสี และคณะ (2547 : 191) ได้กล่าวถึงความหมายของความหลากหลายทางชีวภาพว่า เป็นความหลากหลายตั้งแต่ระดับโมเลกุลของสารพันธุกรรม (Genetic diversity) ความหลากหลายของจำนวนและชนิด (Species diversity) ของสิ่งมีชีวิตทั้งพืช สัตว์ และจุลินทรีย์ และความหลากหลายทางนิเวศวิทยา (Ecological diversity) ความสัมพันธ์โยงใยในทุกระดับที่มีความ

ซับซ้อนดังกล่าวเป็นผลพวงจากกระบวนการเปลี่ยนแปลงวิวัฒนาการ (Evolutionary Changes) ของประชากรของสิ่งมีชีวิตดังกล่าว

จากความหมายของความหลากหลายทางชีวภาพดังกล่าว สรุปได้ดังนี้ ความหลากหลายทางชีวภาพ เป็นต้นแบบของการพัฒนาจิตใจอันสูงส่งด้านศิลปะ และวัฒนธรรม ตลอดจนพฤติกรรมการเรียนรู้ของมนุษย์ ให้สามารถอยู่ร่วมกับธรรมชาติได้อย่างสันติสุข ซึ่งเป็น การเปลี่ยนแปลงวิวัฒนาการด้านวัฒนธรรมและสังคมของมนุษย์ ยังผลให้เกิดความหลากหลายทางประเพณีและวัฒนธรรมประจำท้องถิ่น ซึ่งเป็นวิถีชีวิตที่สอดคล้องกับธรรมชาติของถิ่นอาศัย ในแต่ละชุมชน และถ่ายทอดสืบสานวัฒนธรรมอันดีงามติดต่อกันมาหลายชั่วอายุคนจนถึงปัจจุบัน เป็นสภาพโดยรวมของสิ่งมีชีวิตและพันธุกรรมทั้งหมดที่มีอยู่ ในโลก คือ ความแตกต่างของรูปแบบชีวิต หน้าที่ที่แตกต่างของสิ่งมีชีวิตแต่ละอย่างแต่ละชนิดพันธุ์ ภายในระบบนิเวศ สามารถแยกความหลากหลายทางชีวภาพเป็น 3 ระดับ ได้แก่ ความหลากหลายของชนิดพันธุ์ ความหลากหลายของพันธุกรรม และความหลากหลายทางนิเวศวิทยาเป็นทรัพยากรชีวภาพที่มีความสำคัญในการสร้างสรรค์บรรยากาศของโลกของสิ่งมีชีวิตและมีประโยชน์ต่อมวลมนุษยชาติ ทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม

ความสำคัญและประโยชน์ของความหลากหลายทางชีวภาพ

ประเวศ วะสี และคณะ (2547 : 60) ได้กล่าวถึงความสำคัญและประโยชน์ของความหลากหลายทางชีวภาพดังนี้

สิ่งมีชีวิตใช้เวลานานในการกำเนิด และวิวัฒนาการ ที่ใดมีสิ่งมีชีวิตหลากหลายที่นั่นย่อมมีกระบวนการทางนิเวศวิทยาที่กลับซับซ้อน และมีวิวัฒนาการของสิ่งมีชีวิตสูง สิ่งมีชีวิตบางชนิดเมื่อเกิดขึ้นแล้วก็แพร่พันธุ์กว้างไกลไปทั่วโลก แต่มีมากมายหลายชนิดที่อยู่เฉพาะที่ เฉพาะแห่งเท่านั้น ดังนั้นมุมต่าง ๆ ของโลกย่อมมีกลุ่มสิ่งมีชีวิตแตกต่างกันไป เช่น ป่าไม้สัก พบเฉพาะในอินเดีย พม่า ไทย และลาว เท่านั้น เราเสียค่ายหากสิ่งมีชีวิตสูญพันธุ์ไป เพราะสิ่งมีชีวิตนั้นไม่มีโอกาสเกิดขึ้นอีกแล้ว หรือไม่สามารถสร้างขึ้นใหม่ได้ และไม่มีโอกาสวิวัฒนาการให้กำเนิดสิ่งมีชีวิตชนิดอื่นอีกต่อไป ยิ่งในปัจจุบันเราสามารถถ่ายทอดยีนส์จากสิ่งมีชีวิตหนึ่งไปสู่สิ่งมีชีวิตอีกชนิดหนึ่ง ทำให้สูญเสียบางยีนส์ที่มีลักษณะพิเศษ และมีประโยชน์อย่างมหาศาลต่อมนุษยชาติ ความจริงและการสูญพันธุ์นั้นเป็นกระบวนการทางธรรมชาติ สิ่งมีชีวิตทุกชนิด ในที่สุดก็จบลงด้วยการสูญพันธุ์เหมือนกันหมด แต่สิ่งที่เป็นปัญหาอยู่ในขณะนี้ก็คือเรื่องอัตราเร็วของการสูญพันธุ์ กล่าวคือภายใต้สภาพการตามธรรมชาติตลอดชั่วระยะเวลาที่โลกได้วิวัฒนาการมานั้น

อัตราการสูญพันธุ์จะมีน้อยกว่าอัตราวิวัฒนาการเกิดสิ่งมีชีวิตชนิดใหม่ ฉะนั้น ความหลากหลายของชนิดสิ่งมีชีวิตจึงมีเพิ่มขึ้นตามกาลเวลา ในอดีตหลายล้านปีมาแล้วอาจมีบางช่วงที่มีการสูญพันธุ์ขนาดใหญ่เกิดขึ้นในโลกนี้แต่ก็มีบางช่วงที่มีสิ่งมีชีวิตเพิ่มขึ้นมากมายเช่นเดียวกัน สิ่งที่น่าเป็นห่วงที่สุดก็คือ ภายหลังจากที่มนุษย์ได้เจริญขึ้นเข้าสู่ยุคแห่งอุตสาหกรรมมีการทำลายถิ่นกำเนิดธรรมชาติ และสิ่งมีชีวิตหลายอย่างโดยกิจกรรมที่เรียกว่าการพัฒนา อัตราการสูญพันธุ์ของสิ่งมีชีวิตมีมากกว่า 1,000 เท่าของที่ควรจะเป็นในธรรมชาติ ขณะนี้สรรพสิ่งมีชีวิตของโลกได้ถูกทำลายสูญพันธุ์จนเหลือต่ำสุดในรอบ 65 ล้านปีที่ผ่านมา และอีก 20 ปีข้างหน้าจะสูญพันธุ์ไปถึง 1 ใน 4 ของที่เคยมี ในปี พ.ศ. 2525 การทำลายป่าเป็นเหตุที่สำคัญของการสูญพันธุ์ของสิ่งมีชีวิต เพราะป่าไม้เป็นที่รวมของสรรพสิ่งมีชีวิตมากมาย และถ้าหากสิ่งมีชีวิตในโลกเรามีถึง 10 ล้านชนิด อัตราการทำลายป่าขณะนี้ ทำให้สิ่งมีชีวิตในโลกสูญพันธุ์ไปวันละ 50-150 ชนิด ซึ่งสูงกว่ายุคใด ๆ ที่ผ่านมา

สิ่งที่มนุษย์ได้รับจากระบบนิเวศวิทยาที่มีความธรรมชาตินั้นมีอยู่มากมาย ที่เห็นได้ชัดก็คือ ประโยชน์ทางตรง วัสดุธรรมชาติมีคุณค่าต่อเศรษฐกิจและสังคม ตามในสี่ของประชากรในโลกนั้นใช้พืชสมุนไพรจากป่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศที่กำลังพัฒนา ส่วนประเทศที่พัฒนาแล้วมีอุตสาหกรรมผลิตยาที่สกัดจากวัสดุธรรมชาติมูลค่านับแสนล้านบาท หนึ่งในสี่ของยาที่ใช้กันในสหรัฐฯ ในขณะนี้ มีตัวยาที่สกัดจากพืช ยาที่สำคัญใช้กันมากในโลกนั้นพบครั้งแรกในพืช เช่น ควินิน แอสไพริน (จากเปลือกของต้นหลิว) ในเมืองจีนใช้สมุนไพรกว่า 5,100 ชนิด ส่วนในโซเวียตใช้พืชสมุนไพรมากกว่า 2,500 ชนิด องค์การอนามัยโลกสนับสนุนให้ใช้ยาสมุนไพรมากขึ้น ยาปฏิชีวนะมากกว่า 3,000 ชนิด ก็สกัดมาจากเชื้อราภายในดิน

มนุษย์ที่พึ่งพาอาศัยสิ่งมีชีวิตชนิดอื่น ไม่จะเป็นพืช สัตว์ และจุลินทรีย์อื่นนอกจากได้ใช้สิ่งมีชีวิตต่าง ๆ เป็นยาคงกล่าวแล้ว อาหารทั้งหมดและวัตถุดิบที่ใช้ในอุตสาหกรรมก็ได้จากสิ่งมีชีวิตที่พบในธรรมชาติ หรือที่มนุษย์นำมาเพาะเลี้ยง ปลาส่วนใหญ่ที่บริโภคก็ได้จากธรรมชาติ ป่าไม้เป็นที่รวมสรรพสิ่งมีชีวิตไว้มากมาย พืชเกษตรหลายชนิดก็ถือกำเนิดมาจากป่า ไม่ว่าจะใช้เป็นอาหาร และเป็นไม้คอกไม้ประดับก็ตาม ตลอดเวลา 50 ปีที่ผ่านมาได้นำพืชป่าที่เป็นญาติของพืชเกษตรมาใช้ปรับปรุงพันธุ์ ทำให้ผลผลิตของข้าว ฝ้าย อ้อย ข้าวสาลี ข้าวบาร์เลย์ เพิ่มขึ้นอีกเท่าตัว ทำให้ผลผลิตมะเขือเทศเพิ่ม 3 เท่า ส่วนข้าวโพด ข้าวฟ่าง มันสำปะหลัง ผลผลิตเพิ่มขึ้น 4 เท่าตัว ทรัพยากรที่เป็นสิ่งมีชีวิตสามารถทำเป็นธุรกิจท่องเที่ยวที่สำคัญได้เช่นกัน การท่องเที่ยวในอุทยานและเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่านำเงินตราเข้าประเทศ ทำให้เงินหมุนเวียนในประเทศเพิ่มมากขึ้น

ประเวศ วะสี (2547 : 192) ได้กล่าวถึงประโยชน์ของความหลากหลายทางชีวภาพว่า นอกจากจะมีความสำคัญในการสร้างสรรค์บรรยากาศของโลกและสิ่งมีชีวิต ยังเป็นต้นแบบของการพัฒนาจิตใจอันสูงส่งด้านศิลปะและวัฒนธรรม ตลอดจนพฤติกรรมการเรียนรู้ของมนุษย์ให้

สามารถอยู่ร่วมกับธรรมชาติได้อย่างสันติสุข ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงวิวัฒนาการด้านวัฒนธรรม และสังคมของมนุษย์ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาว่าสามหมื่นปี ยังเป็นผลให้เกิดความหลากหลาย ทางประเพณีและวัฒนธรรม ประจำท้องถิ่น

สรุปแนวคิดเกี่ยวกับความหลากหลายทางชีวภาพ มนุษย์ได้ประโยชน์จากความ หลากหลายทางชีวภาพและมีความสำคัญอย่างมากต่อความเป็นอยู่ของชีวิตมนุษย์ เริ่มตั้งแต่ปัจจัยที่ เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค ที่อยู่อาศัย วัสดุคิบในระบบ อุตสาหกรรม พืชทางการเกษตรหลายชนิดได้มาจากป่า มนุษย์ได้เรียนรู้จากสิ่งต่าง ๆ จากธรรมชาติ ตั้งแต่สมองค์ความรู้ต่าง ๆ จากธรรมชาติตั้งแต่สมัยดึกดำบรรพ์ถึงปัจจุบัน พัฒนาองค์ความรู้เป็น ปราชญ์ชาวบ้าน เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีอยู่อย่างมากมาย พัฒนาเป็นงานศิลปะ หัตถกรรม เป็น วัฒนธรรม ระบบความเชื่อ ที่มีอยู่กระจัดกระจายทั่วโลก ความหลากหลายทางชีวภาพ จึงเกี่ยวข้องกับ วิถีชีวิตของมนุษย์ ทำให้ชีวิตมนุษย์ดำรงอยู่ได้ ทั้งทางด้านการดำรงอยู่ของมนุษย์และเกี่ยวข้องกับ ทางด้านจิตใจ และจิตวิญญาณ

แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น

ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น

มีนักวิชาการหลายท่านได้สนใจศึกษาเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน ได้ให้นิยามความหมายไว้หลากหลาย ดังนี้

ประเวศ ะสี (2537 : 138) ให้ความหมายว่า “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” (Indigenous knowledge) ก็คือ หรือบางครั้งเรียกว่า “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” ก็คือ หมายถึง สติและปัญญาอันเกิดจาก การเรียนสะสมถ่ายทอดประสบการณ์ที่ยาวนานของผู้คนในท้องถิ่น ซึ่งได้ทำหน้าที่รับรู้ว่าการใช้ ชีวิตอย่างยั่งยืนถาวร และกลมเกลียวกับเพื่อนมนุษย์ด้วยกันเอง กับป่ากับเขา กับน้ำกับปลา กับฟ้า กับนก กับดินกับหญ้า ด้คว่ำป่า พืช แมลง หรือธรรมชาติรอบตัวนั้น ทำได้อย่างไร

ด้วยเหตุนี้ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงมิได้มีนัยเป็นเพียงนามธรรมแต่หากมีความหมาย ครอบคลุมไปถึงรูปธรรมของการดำรงชีวิต เช่น แบบแผนของการใช้ทรัพยากร เช่น การทำนา ทำไร่ ทำเกษตรกรรม ทำประมง แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นแบบแผนของการใช้ทรัพยากรดังกล่าวจะต้องกำกับด้วย กฎเกณฑ์ คุณธรรม หรืออาจเรียกว่า สติ คือการรู้จักยังคิดว่า การใช้ทรัพยากรระดับได้จึงเป็นการ สมควร ไม่ขูดรีดเรียกร้องเอาจากธรรมชาติมากเกินไปพร้อมกันนั้นก็มิปัญญาที่จะปรับปรุง เปลี่ยนแปลงแบบแผนหรือวิธีการใช้ทรัพยากร หรือธรรมชาติอย่างรอบคอบ เหมาะสมกับเงื่อนไข ธรรมชาติและสังคม เพื่อความมั่นคงและยืนยาวในอนาคต เพราะฉะนั้นในท้ายที่สุดแล้วภูมิปัญญา

ท้องถิ่นจึงถูกยกระดับให้หมายถึงอุดมการณ์ของการใช้ชีวิตที่เรียบง่ายบนพื้นฐานของการไม่เบียดเบียนสรรพสิ่งทั้งหลายทั้งปวงทั้งที่มีชีวิต สัตว์ พืช และมนุษย์ด้วยกันเองตลอดจนถึงที่ไม่มีชีวิตรอบข้าง

ฉัตรชัย รัตนานนท์ และคนอื่น (2537 : 138) อ้างถึงในฐิติทธิ ชูชาติ (2541) ให้ความหมายว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง สติและปัญญาอันเกิดจากการเรียนรู้ สะสม ถ่ายทอดประสบการณ์ที่ยาวนานของผู้คนในท้องถิ่น ซึ่งได้ทำหน้าที่ชี้แนะว่าการใช้ชีวิตอย่างยั่งยืนถาวรและกลมกลืนกับเพื่อนมนุษย์ด้วยกันเอง กับป่ากับเขา กับน้ำ กับปลา กับฟ้า กับน้ำ กับดินกับหญ้า สัตว์ป่า พืชแมลงหรือธรรมชาติรอบตัว

ยศ สันตสมบัติ (2542 : 47-48) ได้ให้ความหมายว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นหมายถึง สัมพันธภาพอันแนบแน่นระหว่างภูมิปัญญา (ความรู้) กับท้องถิ่น (ระบบนิเวศ) ปรากฏในความเชื่อของกลุ่มชาติพันธุ์มากมายหลายกลุ่มในประเทศไทย เช่นเดียวกับความเชื่อที่ว่า ธรรมชาตินั้นมีชีวิตและจิตวิญญาณ มีความรู้สึกตอบสนองต่อการกระทำของมนุษย์ เมื่อธรรมชาติมีชีวิต ธรรมชาติจึงอาจเจ็บป่วยหรือตายได้เช่นเดียวกับมนุษย์ ยิ่งกว่านั้น ธรรมชาติยังต้องการการดูแลเอาใจใส่ เยียวยา และปกป้องประโลมอย่างต่อเนื่อง

คามทัศนะเช่นนี้ ภูมิปัญญาความรู้ของมนุษย์มิได้เกิดขึ้นมาลอย ๆ หากแต่ความรู้เป็นสิ่งที่ก่อร่างสร้างตัวลงหลักปักฐานภายในระบบนิเวศของท้องถิ่น ภูมิปัญญาเกิดและพัฒนาขึ้น กระบวนการที่คนและชุมชนปรับตัวเข้ากับระบบนิเวศชุดหนึ่ง ด้วยเหตุนี้เอง เมื่อระบบนิเวศท้องถิ่นอาจมีต้นไม้ พืช สัตว์ แมลงหรือสิ่งมีชีวิตเฉพาะถิ่น ความรู้ที่พัฒนาขึ้นในบริบทของระบบนิเวศชุดนั้นก็ย่อมมีลักษณะเฉพาะ มีพืชสมุนไพร สูตรยาและอาหารเฉพาะถิ่น ที่สั่งสมและพัฒนากลายเป็นส่วนหนึ่งขององค์ความรู้หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นของชนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งโดยเฉพาะ ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นองค์ความรู้ที่พัฒนาขึ้นในบริบททางกายภาพ และวัฒนธรรมของปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับระบบนิเวศชุดหนึ่ง การทำลายระบบนิเวศท้องถิ่น เช่น การปรับเปลี่ยนดินที่อยู่ที่ทำกิน หรือการอพยพชาวเขาลงจากคอกย จึงอาจเป็นการทำลายองค์ความรู้ และภูมิปัญญาที่มีคุณค่ามหาศาลให้สูญหายไปอย่างไม่มีวันหวนกลับ

ความผูกพันอย่างแนบแน่นระหว่างภูมิปัญญา กับท้องถิ่น ความรู้กับระบบนิเวศ ทำให้ “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” แตกต่างอย่างมีนัยสำคัญไปจากความรู้ด้านวิทยาศาสตร์ ซึ่งวางอยู่บนหลักการพื้นฐานที่ว่า ความรู้มีลักษณะเป็นสากลและแยกออกจากกันจากธรรมชาติ ในทางตรงกันข้าม ภูมิปัญญาท้องถิ่นพัฒนาและสืบต่อกันมาบนพื้นฐานของสัมพันธภาพอันแนบแน่นระหว่างชุมชนกับธรรมชาติ ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงไม่อาจดำรงอยู่และพัฒนาสืบต่อไปหากถูกตัดขาดจากรากเหง้าทั้งในด้านของธรรมชาติและวัฒนธรรม

จากการศึกษาความหมายและแนวความคิดของภูมิปัญญาชาวบ้าน คามที่เสนอข้างต้น พอที่จะสรุปได้ว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านหรือภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้ ความสามารถ และ สติปัญญาของมนุษย์อันเกิดจากการเรียนรู้สั่งสม ถ่ายทอดประสบการณ์อันยาวนานมาหลายชั่วอายุ คน ผสมผสานกลมกลืนและเชื่อมโยงกัน ระหว่างสภาพภูมิอากาศ สภาพแวดล้อม การประกอบ อาชีพ กระบวนการทางสังคม ศาสนา เพื่อให้มีชีวิตอยู่ได้ในสถานที่เหมาะสมกับเงื่อนไขทาง ธรรมชาติและสังคม อยู่บนพื้นฐานสัมพันธ์ภาพอันแนบแน่นระหว่างชุมชนกับธรรมชาติ และ รากเหง้าของวัฒนธรรม

ลักษณะของภูมิปัญญา

ลักษณะของภูมิปัญญา มีนักวิชาการหลายท่านได้ให้ความหมายลักษณะของภูมิปัญญา ไว้ ดังนี้

สามารถ จันทรสุรย์ (2533 : 56) อ้างถึงในเจษฎา หล้าถ้ำ (2549 : 8) ได้กล่าวถึง ลักษณะ ของภูมิปัญญา มี 2 ลักษณะ คือ ลักษณะที่เป็นนามธรรม เป็นอุดมการณ์ หรือหลักยึดใน การดำรงชีวิต เป็นหลักปรัชญาที่เกี่ยวข้องกับชีวิตมนุษย์ เป็นคุณค่า ความหมายของทุกสิ่งที่เกี่ยวข้อง กับชีวิตมนุษย์

ลักษณะที่เป็นรูปธรรม คือ สิ่งที่สามารถจับต้องได้ สัมผัสได้ เช่น การทำมาหากิน การเกษตรแบบพื้นเมือง เกษตรผสมผสาน วนเกษตร เป็นต้น ภูมิปัญญาเหล่านี้สะท้อนออกมาใน 3 ลักษณะที่สัมพันธ์ใกล้ชิดกัน คือ

1. ความสัมพันธ์ใกล้ชิดกัน คือ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับโลก สิ่งแวดล้อม สัตว์ พืช และธรรมชาติ
2. ความสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ที่รวมกัน ในสังคม หรือในชุมชน
3. ความสัมพันธ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งเหนือธรรมชาติ สิ่งที่ไม่สามารถสัมผัสได้ทั้งหลาย โดยความสัมพันธ์ทั้งสามสิ่งนี้ คือ สามมิติของเรื่องเดียวกัน ซึ่งเป็นวิถีของชาวบ้านที่สะท้อนออกมา ให้เห็นถึงภูมิปัญญาในการดำเนินชีวิตอย่างมีเอกภาพ เหมาะกับสามมุมของรูปสามเหลี่ยม ภูมิปัญญาจึงถือเป็นรากฐานในช่วงการดำเนินชีวิตจริงชาวบ้าน

ฉัตรชาย รัตนานนท์ และคนอื่น (2537 : 147) อ้างถึงในชูสิทธิ์ ฐาติ (2541 : 58) กล่าวว่า ลักษณะของภูมิปัญญา แบ่งออกเป็น 2 ระดับ คือ สิ่งที่มีองค์เป็นรูปธรรม เช่น รูปแบบ กรรมวิธี ในการเพาะปลูก ซึ่งอาจเรียกว่าเป็นเทคโนโลยีพื้นบ้าน ส่วนอีกด้านหนึ่งเป็น อุดมการณ์ที่คอยกำกับหรือมีบทบาทสำคัญอยู่เบื้องหลังเทคโนโลยีนั้น ๆ คืออุดมการณ์ในการ ดำรงชีวิตของผู้คน

สรุปได้ว่าลักษณะของภูมิปัญญา สามารถแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ ลักษณะที่เป็นนามธรรม ได้แก่อุดมการณ์ หลักยึดในการดำรงชีวิต ปรัชญาที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ มีคุณค่าและความหมายต่อชีวิตมนุษย์ ลักษณะที่เป็นรูปธรรม ได้แก่ การทำมาหากินของมนุษย์ เช่น การทำเกษตรพื้นเมือง เกษตรผสมผสาน วนเกษตร ซึ่งสะท้อนออกมาให้เห็นถึงการดำเนินชีวิตอย่างมีเอกภาพ เป็นรากฐานที่สำคัญของการดำเนินชีวิตของมนุษย์

ประเภทของภูมิปัญญา

สุทธิธ ฐชาติ (2541 : 42) ได้แบ่งภูมิปัญญาไว้ดังนี้

1. ภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบการผลิต หรือการประกอบอาชีพซึ่งมีลักษณะการประกอบอาชีพแบบพุทธเกษตรกรรม หรือการประกอบอาชีพที่มีลักษณะการจัดความสมดุลสอดคล้องกับสิ่งต่าง ๆ ทางธรรมชาติ

2. ภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับสังคม หรือการจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ซึ่งได้แก่ ความเชื่อ คำสอน ประเพณี ที่แสดงออกในแบบแผนการดำเนินชีวิต

3. ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ หรือสิ่งแวดล้อม ซึ่งได้แก่ การรักษาป่าชุมชน และการรักษาโรคด้วยสมุนไพร

โดยลักษณะของ ภูมิปัญญาทั้ง 3 กลุ่มนี้ เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตประจำวันของมนุษย์ คือ เกี่ยวข้องกับระบบการผลิต การประกอบอาชีพ เกษตรกรรม ฯลฯ เกี่ยวข้องกับสังคม เช่น ความเชื่อ คำสอน วัฒนธรรม ประเพณี และเกี่ยวข้องกับธรรมชาติ เช่น การอนุรักษ์ป่า การรักษาป่าชุมชน การรักษาโรคด้วยสมุนไพร

ประเวศ ะติ (2537 : 14) ได้แบ่งประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ว่า ประกอบด้วยสิ่งต่าง ๆ ดังนี้

1. คติ ความคิด ความเชื่อ หลักการที่เป็นพื้นฐานขององค์ความรู้ที่เกิดจากการสั่งสมถ่ายทอดกันมา

2. การประกอบอาชีพในท้องถิ่นที่ยึดหลักการพึ่งตนเอง และได้รับการพัฒนาให้เหมาะสมกับกาลสมัย

3. ศิลปวัฒนธรรม และขนบธรรมเนียมประเพณี ที่เป็นแบบแผนการดำเนินชีวิตที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา

4. แนวความคิด หลักปฏิบัติ และเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่ชาวบ้านนำมาคิดแปลงใช้ในชุมชนอย่างเหมาะสมกับสภาพแวดล้อม และความเป็นอยู่

จากการศึกษาประเภทของภูมิปัญญา สามารถสรุปได้ว่า ภูมิปัญญา สามารถแบ่งออกได้ดังนี้ คือ ภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวัน ได้แก่ การผลิต การประกอบอาชีพ เกี่ยวข้องกับ

สภาพสังคม ได้แก่ความเชื่อ คำสอน ศิลปวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี และภูมิปัญญา ดังกล่าวมีความสัมพันธ์ เกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อความอยู่รอดของมนุษย์ เพื่อความสมดุลกับธรรมชาติและปรัชญาในการดำเนินชีวิต

สรุปแนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญา คือ ความรู้ ความสามารถ และสติปัญญาของมนุษย์อันเกิดจากการเรียนรู้ ตั้งแต่ ถิ่นอาศัยตลอดมา ยาวนานหลายชั่วอายุคน มีการผสมผสานกลมกลืน เชื่อมโยงระหว่างสภาพภูมิอากาศ สภาพแวดล้อม การประกอบอาชีพ อยู่บนพื้นฐานระหว่างชุมชนกับธรรมชาติและรากเหง้าของวัฒนธรรม ภูมิปัญญามี 2 ลักษณะ คือที่เป็นรูปธรรม และเป็นนามธรรม รูปธรรมได้แก่การทำมาหากินของมนุษย์ เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตประจำวัน เกี่ยวข้องกับสภาพสังคม ความเชื่อ คำสอน ศิลปวัฒนธรรม นามธรรม ได้แก่อุดมการณ์ หลักคิดในการดำเนินชีวิต และหลักปรัชญาในการดำเนินชีวิต

แนวคิดเกี่ยวกับระบบความสัมพันธ์ระหว่าง ช้าง คน ป่า

ระบบความสัมพันธ์ระหว่างช้าง คน ป่า เป็นความสัมพันธ์ที่มียาวนาน ความสัมพันธ์ระหว่างช้างกับคน เป็นความสัมพันธ์ที่ลึกซึ้ง ผูกพัน มาตั้งแต่สมัยอดีตกาล ช้างมีบทบาทต่อคนและสังคมไทย ทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และศาสนา คนกับป่า มีความสัมพันธ์กันในลักษณะการใช้ประโยชน์จากป่าเป็นหลัก และป่า เป็นหัวใจสำคัญที่ทำให้คนและช้างอยู่รอด ปัจจัยเรื่องป่า จึงเป็นดัชนีชี้วัดว่า คนกับช้างจะอยู่รอดได้อย่างไร หากป่าที่เคยอุดมสมบูรณ์ลดลงหรือเสื่อมโทรมลงไม่ว่าจากกรณีใด ๆ ผลกระทบย่อมเกิดขึ้น เช่น เกิดปัญหาช้างป่าออกมาหากินอาหารพืชไร่ราษฎร เกิดความขัดแย้งระหว่างคนกับช้าง และผลกระทบที่เกิดขึ้นทั้งคนและช้างต่างก็ได้รับผลกระทบจากปัจจัยเรื่องป่าเกิดการเปลี่ยนแปลง ระบบความสัมพันธ์ระหว่าง คน ช้าง ป่า สรุปได้ดังนี้

ความสัมพันธ์ระหว่างช้างกับคน

ความสัมพันธ์ระหว่างช้างกับคนนั้น มีบทบาทเกี่ยวข้องกับคนมานานแสนนาน มีลักษณะโดดเด่นที่สัตว์สกุลอื่นไม่เหมือน อยู่ในป่าก็ครองความเป็นเจ้าป่า อยู่ในเมืองก็สร้างตำนานเล่าขานกันมาทุกยุคทุกสมัย เป็นสัตว์ชนิดเดียวที่ได้รับความรักจากมนุษย์ถึงขั้นผูกเข่ากราบไหว้ โดดเด่นอยู่ในคัมภีร์ของแทบทุกศาสนาในโลก และความสัมพันธ์ของช้างกับคนสามารถแบ่งลักษณะความสัมพันธ์ได้ ดังนี้

1. ความสัมพันธ์ทางการเมือง

ในสมัยโบราณช้างเป็นยุทธปัจจัยสำคัญของกองทัพ เปรียบได้กับเป็นรถถังในปัจจุบันที่จะเข้าต่อสู้ประจัญบานกับข้าศึก เพื่อให้ได้ชัยชนะอย่างงดงาม พระเจ้าแผ่นดินหรือแม่ทัพที่จะออกทำศึกสงครามในเวลาที่ยังใช้อาวุธสั้น คือ หอก ดาบ และปืนมิใช่เพียงเล็กน้อย เมื่อเวลาเข้ารบกันพระเจ้าแผ่นดินหรือแม่ทัพ ถืออาวุธ คือ ขงจ้าวขึ้น ช้างคนละเชือกเข้าต่อสู้กัน ช้างต่อสู้กันจะทำรันทัน ถ้าช้างของผู้ใดมีกำลังมากก็ชนช้างของอีกฝ่ายหนึ่ง งดขึ้นด้วยงอนแขนหงาย หรือเบนบ่าไปจนได้ที แล้วพระเจ้าแผ่นดินหรือแม่ทัพก็จะฉวยฟันคู่ต่อสู้ด้วยขงจ้าวด้วยกำลังแรง ช้างของฝ่ายใดมีกำลังมากและมีแม่ทัพฝีมือเข้มแข็งก็จะได้รับชัยชนะ

การรบชนหลังช้างครั้งสำคัญ ๆ ความที่ปรากฏในประวัติศาสตร์ ยกตัวอย่าง ดังนี้
ในสมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี พระเจ้ารามคำแหงมหาราชทรงกระทำยุทธหัตถี มีชัยชนะต่อขุนสามชน ต่อมาในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ หลังจากขึ้นครองราชย์ได้เพียง 6 เดือน พระเจ้าตะเบงชเวตี้เจ้าพระทัยว่าเกิดจลาจลในกรุงศรีอยุธยา จึงสืบเนื่องมาจากการขึ้นครองราชย์ของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ จึงได้ยกกองทัพมาตีด้วยพวกมอญและไทยใหญ่ ได้เมืองกาญจนบุรีและสุพรรณบุรีจนถึงฐานกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระมหาจักรพรรดิเสด็จยกกองทัพออกไปตรวจสอบกำลังข้าศึก พระเจ้าแปรขับช้างไล่มา สมเด็จพระสุริโยทัยซึ่งแต่งพระองค์เป็นชายโดยเสด็จมาด้วยทรงเกรงว่าพระสวามีจะเป็นอันตราย จึงขับช้างเข้ากันไว้ จึงถูกข้าศึกฟันสวรรคตอยู่บนคอช้าง พระรามศวกกับพระมหินทรซึ่งเป็นพระราชโอรสขับช้างเข้าช่วยและเชิญพระศพพระชนนีกลับคืนพระนคร สมเด็จพระสุริโยทัยได้รับการยกย่องสดุดีวีรกรรมในครั้งนั้นเป็นที่ทราบกันโดยทั่วกัน

การรบชนหลังช้างที่สำคัญอีกครั้งหนึ่ง คือ ยุทธหัตถีระหว่างสมเด็จพระนเรศวรมหาราช และพระมหาอุปราชแห่งกรุงหงสาวดีที่ตำบลหนองสาหร่าย แขวงเมืองสุพรรณบุรี เมื่อ พ.ศ. 2135 ในการรบครั้งนั้นสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงช้างพระที่นั่งเจ้าพระยาไชยานุภาพ ได้บังคับพลายทศกัณฐ์ซึ่งเป็นช้างพระที่นั่งของพระมหาอุปราชารามัญแห่งหงายเสียที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงฉวยฟันด้วยพระแสงขงจ้าวต้องพระอังสาเบื้องขวาของพระมหาอุปราชขาดคอคอพระธูระ ขบลงที่วงคอบนคอช้าง สมเด็จพระเอกาทศตราชนุชาเข้าชนช้างกับมังจระโร ซึ่งเป็นพระที่เลี้ยงของพระมหาอุปราช เจ้าพระยาปราบไคโรจักร ซึ่งเป็นช้างพระที่นั่งของสมเด็จพระเอกาทศธรรมิรัชต์พลายพัคระเนียงของมังจระโร สมเด็จพระเอกาทศตราทรงฉวยฟันด้วยพระแสงขงจ้าวถูกมังจระโรตายบนคอช้างเช่นเดียวกัน (สุทธิลักษณ์ อัมพันวงศ์. 2537 : 20-22)

จากระบบความสัมพันธ์ระหว่างข้างข้างกับคนในทางการเมือง สรุปได้ว่า ข้างมีบทบาทสำคัญมากทางด้านการเมือง ช่วยให้สังคมไทยอยู่รอด และมีเอกราชมาช้านาน มีความสัมพันธ์ทางด้านจิตใจต่อพระมหากษัตริย์และประชาชนชาวไทยทุกคน ข้างมีคุณค่าต่อบ้านเมืองมานาน เป็นนักรบกองทัพเอกราชเคียงคู่กับพระมหากษัตริย์ ซึ่งนอกจากข้างจะมีความสัมพันธ์ทางการเมืองแล้ว ข้างยังมีความสัมพันธ์ทางด้านอื่น ๆ อีกหลายประการ ดังต่อไปนี้

2. ความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรม

ข้าง มีความสัมพันธ์กับคนด้านสังคมและวัฒนธรรมมาช้านาน เช่น การใช้ข้างในราชพิธีต่าง ๆ ถ้าหากมีข้างเผือกที่สมโภชขึ้นระวางแล้วในงานพระราชพิธีที่สำคัญ คือ งานพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาและงานพระราชพิธีฉัตรมงคล หรือในงานพระราชทานเลี้ยง เพื่อเป็นเกียรติแก่พระราชอาคันตุกะ หรือผู้เป็นประมุขของต่างประเทศที่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทแล้ว จะต้องนำข้างเผือกแต่งเครื่องชราภรณ์ไปยืนที่แท่นเกยข้างด้านตะวันตกพระที่นั่งดุสิตาภิรมย์ ในพระบรมมหาราชวังเพื่อประกอบพระเกียรติยศ สำหรับในรัชกาลปัจจุบันนี้ได้นำพระเสวตอดุลยเดชพาหนะแต่งเครื่องชราภรณ์ออกยืนแท่นในพิธีดังกล่าวด้วยทุกครั้ง

ในรัชกาลที่ 3 ได้มีการนำข้างพระที่นั่งขึ้นแท่นในการรับแขกเมือง ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 กล่าวถึงการที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กับกัปตันเฮนรี เบอร์นี เข้าเฝ้า ได้เสด็จออกรับแขกเมืองเป็นการพิธีใหญ่ เจ้าพนักงานตกแต่งพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย และจัดเจ้าหน้าที่ต่าง ๆ ไว้คอยต้อนรับ ก็ได้รับการจัดที่เกยข้างนอกกำแพงขึ้นข้างพระที่นั่งแต่งเครื่องคู่คนผูกพนาศกะบาย 3 ชั้น ผ้าปักหลังกันชีพ นายควาญนุ่งกางเกงสนับเพลา สมปัก ลายคาดเกี่ยวคาดประคด สวมเสื้อทรงประกาศ หมวกทรงประพาศ ถือขอข้าง เจริญพระแสงของ้าว คนถือกันเชิงกลดหน้า 2 หลัง 2 ถือกระบองกลึงข้างละ 2 ถือแซ่ไม้หวายข้างละ 2 ถือแซ่หางม้าข้างละ 1 และมีคนถือเครื่องยศสำหรับพระยาข้าง หม้อน้ำเงิน 1 โตะเงิน กล้วย 2 หูผ้า 2 ที่ท้องสนามตรงประตูพิมานไชยศรีเข้าไปตั้งปะรำคาดผ้าขาว ยืนพระยาข้างคันพลาย 2 พัง 2 และข้างเผือกพันเอก หังนำแต่งเครื่องถมปิด หมอนุ่งสมปักลายคาดเกี่ยวคาดประคด นายควาญนุ่งกางเกงยกสายเกี่ยวสวมเสื้ออัดลัด หมวกดุ่มปี 6 ข้าง

ในรัชกาลที่ 4 หลังจากพระราชพิธีบวรราชาภิเษกแล้ว พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จเลียบพระนคร เมื่อวันที่ 3 มิถุนายน พ.ศ. 2394 ได้ทรงข้างพระที่นั่งชื่อ เจ้าพระยาไชยานุภาพ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จทอดพระเนตรกระบวนอยู่บนพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ครั้นเสด็จมาตรงพระที่นั่ง คันหน้าข้างพระยาไชยานุภาพเข้าไปทรงส่งพระแสงของ้าวให้นายควาญข้างรับไว้ แล้วถวายบังคม 3 ครั้ง แล้วรับพระแสงของ้าวบ่าข้าง

พระที่นั่ง เสด็จเลยไปถึงหน้าวัดพระเชตุพนประทับช้างพระที่นั่งที่เกษแล้ว เสด็จพระราชดำเนินลงจากคอช้างพระที่นั่งมาขึ้นพลับพลาประทับเปลื้องเครื่องคั้น แล้วเสด็จเข้าไปในพระอุโบสถทรงนมัสการพระพุทธรูปถวายไทยธรรมแก่พระสงฆ์ทั่วทุกองค์ แล้วเสด็จพระราชดำเนินกลับมาพลับพลาพัก

ในสมัยรัชกาลที่ 4 เช่นเดียวกัน พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5 กล่าวว่า ในปีฉลูเบญจศกจุลศักราช 1215 (พ.ศ. 2396) นั้น ต้นปีฝนแล้ง ครั้นเดือน 8 แรม 3 ค่ำ พระวิมลรัตนกิริณีช้างเผือกในรัชกาลที่ 4 มาถึงกรุงเทพฯ ค่อมมาเดือน 10 แรม 3 ค่ำ (วันอังคารที่ 20 เดือนกันยายน) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสมภพ เมื่อใกล้วันพระราชสมภพนั้นฝนตกใหญ่อยู่ 3 วัน จนถึงกับน้ำนอง หลังจากนั้นฝนก็ตกบริบูรณ์ ต้นข้าวในนาปีนั้นพันพันนคราย ด้วยเหตุนี้จึงถือกันว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระวิมลรัตนกิริณี (ช้างเผือก) เป็นสิริในพิธีพิรุณศาสตร์ ค่อมมาในรัชกาลที่ 4 นั้นถ้าปีโคฝนแล้ง ถึงกับต้องทำพิธีพิรุณศาสตร์ ก็จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แต่งพระวิมลรัตนกิริณีด้วยเครื่องคชาภรณ์ ออกขึ้นแทน และให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปในราชพิธีด้วย (สุทธิลักษณ์ อ่ำพันวงศ์, 2537 : 25 - 27)

สรุปความสัมพันธ์ระหว่างช้างกับคนทางด้านสังคมและวัฒนธรรม ช้างมีความสัมพันธ์กับคนด้านสังคมและวัฒนธรรมมาช้านาน เช่นการใช้ช้างในราชพิธีต่าง ๆ เช่นพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาและพระราชพิธีฉัตรมงคล หรืองานพระราชทานเลี้ยงเพื่อเป็นเกียรติแก่พระราชอาคันตุกะผู้เป็นประมุขของต่างประเทศ นอกจากนี้ ช้างยังมีบทบาทสำคัญต่อระบบความเชื่อของคน เช่น การทำพิธีพิรุณศาสตร์ เพื่อเป็นการร้องขอต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล เป็นต้น

3. ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ

ช้างมีความสัมพันธ์กับคนในทางเศรษฐกิจ ดังต่อไปนี้

การใช้ช้างเป็นพาหนะในการคมนาคมและขนส่ง ช้างเป็นสัตว์ที่สามารถนุกบ่า ดุน้ำ ปีนเขา ได้อย่างคล่องแคล่ว โดยการใส่สัปคับ (ภาษาถิ่นอีสาน เรียกว่า แห้ง) บนหลังช้างผูกให้แน่น คนขึ้นนั่งและบรรทุกข้าวของที่มีน้ำหนักครั้งละประมาณ 100 กิโลกรัม ช้างเดินได้เร็วประมาณชั่วโมงละ 4 กิโลเมตร ข้าราชการไทยสมัยก่อนก็ใช้ช้างเป็นพาหนะในการออกตรวจเยี่ยมราษฎรตามท้องถิ่นรุดันการ มาจนถึงสมัยราชการที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

การใช้ช่างในการทำอุตสาหกรรมไม้สัก เนื่องจากช่างสามารถเข้าไปซักลากไม้ในป่าลึก ออกมาได้สะดวกกว่ารถยนต์ เพราะในป่าไม่มีถนน ประกอบกับการใช้รถยนต์จะเป็นการทำลาย ต้นไม้ขนาดเล็กให้เสียหายไปด้วย แต่การใช้ช่างลากต้นไม้เล็กจะไม่ได้ได้รับความเสียหาย

สำหรับจุดเริ่มต้นในการทำไม้ในประเทศไทยนั้น เนื่องมาจากบริษัททำไม้ต่างประเทศ เข้ามาทำไม้สักทางภาคเหนือของประเทศไทยเมื่อประมาณ 100 ปีเศษมาแล้ว การทำไม้สักของ ประเทศไทยในสมัยก่อนมหาสงครามโลกครั้งที่ 2 มีบริษัทยุโรป 5 บริษัท เป็นผู้ดำเนินการ บริษัท เหล่านี้ได้รับสัมปทานไม้จากรัฐบาลมาอย่างน้อยบริษัทละ 2 รอบ คือ 30 ปีบางบริษัทสัมปทาน 3 รอบคือ 45 ปีแต่ละบริษัทได้รับสัมปทานป่าไม้สักกันหลายป่า ส่วนกองทำไม้ของรัฐบาล ซึ่ง สังกัดกรมป่าไม้เข้าทำป่าไม้สักในขณะนั้นเพียง 3 ป่าในจังหวัดแพร่และลำปาง

เมื่อมหาสงครามโลกครั้งที่ 2 พ.ศ. 2484 - 2489 บริษัทของชนชาติอังกฤษ 4 บริษัท (ยกเว้นบริษัทอีสต์เอเชียติกจำกัด เป็นของชาวเคนมาร์ก) อยู่ในฐานะคู่สงครามกับประเทศไทย จึงจำเป็นต้องทิ้งงานหลบหนีจากประเทศไทย รัฐบาลไทยจึงจัดตั้งบริษัทไม้ไทยเข้ารับช่วงทำไม้จาก บริษัทเหล่านั้น โดยรับสัมปทานไม้สักซึ่งเคยเป็นของบริษัทดังกล่าวมาดำเนินการทั้งหมดเป็นเวลา 5 ปี เมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 สงบลง บริษัททั้ง 4 ก็กลับเข้ามาดำเนินการต่อไปอีก

เมื่อวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2490 รัฐบาลได้จัดตั้งองค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ขึ้นเป็น รัฐวิสาหกิจ เพื่อทำไม้สักในป่าภาคเหนือ ในส่วนที่สัมปทานหมดอายุลง และต่อมาเมื่อสัมปทาน ของบริษัทต่างประเทศหมดอายุลง รัฐบาลได้มอบสัมปทานไม้สักและไม้ยางให้องค์การ อุตสาหกรรมป่าไม้จัดทำแต่เพียงผู้เดียวเมื่อวันที่ 16 เมษายน พ.ศ. 2503 ส่วน ไม้กระยาเลยนั้น รัฐบาลกำหนดคนโยบายให้สัมปทานไม้กระยาเลยระยะเวลาจาก 15 ปีมาเป็น 30 ปีในปี พ.ศ. 2513 และกำหนดคนโยบายจัดตั้งบริษัททำไม้ประจำจังหวัดต่าง ๆ ที่มีป่าไม้ ปัจจุบันมีประมาณ 50 บริษัท การทำไม้ หมายถึง การดำเนินงานในป่าเริ่มตั้งแต่ การล้อมไม้ การทอนไม้สูง การขนส่งไม้จนถึงโรงงานหรือตลาดการค้า การแปรรูปไม้ในป่าเพื่อลดต้นทุนหรือเพื่อสะดวก ในการขนส่ง แต่ไม่รวมถึงการแปรรูปโดยโรงงานซึ่งต้องใช้เทคนิคโดยเฉพาะ

การใช้แรงงานช่างเกี่ยวกับการทำไม้ในประเทศไทย ทำมากในภาคเหนือและภาคใต้ ส่วนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีไม่มากนัก จำนวนช่างทำไม้ในเมืองไทยมีจำนวนนับหมื่นเชือก และมีความสัมพันธ์กับคน เช่น เจ้าของ ควาญ รวมทั้งครอบครัวที่อาศัยการเลี้ยงชีพจาก การทำงานของช่างเป็นจำนวนแสน นับว่าช่างมีความสัมพันธ์กับคนในลักษณะการเกื้อกูล ด้าน การเลี้ยงชีพของคน การส่งเสริมให้คนมีรายได้ ช่างจึงมีความสำคัญในเชิงเศรษฐกิจของประเทศ เป็นอันมาก (สุทธิลักษณ์ อัมพันวงศ์, 2537 : 15-16)

สรุประบบความสัมพันธ์ระหว่างช้างกับคนทางด้านเศรษฐกิจ ช้างมีบทบาทในการชักลากไม้ และทำรายได้ให้แก่ประเทศ การใช้ช้างในการชักลากขงถือว่ามีความเหมาะสม เนื่องจากช้างสามารถเดินหรือปีนบนที่สูงได้คล่องแคล่ว ประกอบกับการคมนาคมในสมัยก่อนไม่สะดวก ช้างจึงมีบทบาทมากในการชักลากไม้ และมีความสัมพันธ์กับคนเหมือนเป็นสมาชิกในครอบครัว มีความสัมพันธ์ในลักษณะการเกื้อกูลระหว่างคนกับช้าง คนดูแลช้างให้ได้กินอาหาร มีที่พัก และดูแลเมื่อช้างเจ็บป่วย ช้างช่วยคนทำงานเลี้ยงชีวิตของคน

4. ความสัมพันธ์ในด้านการจัดการป่า

การใช้ช้างชักลากไม้นับว่ามีความเหมาะสมมาก เพราะระบบการจัดการป่าไม้ส่วนใหญ่ใช้ระบบการเลือกตัดไม้ที่กำหนดให้ทำออกห่างกัน พานะที่จะต้องชักลากไม้ออกมาต้องเดินทางเป็นระยะไกล ช้างสามารถเดินได้โดยไม่ทำลายกล้าไม้เล็ก ๆ ไม่ทำให้ดินแน่น ไม่ต้องตัดถนนหนทางให้มากเสีย นอกจากนี้ช้างยังขึ้นเขาได้ดี มีอายุการใช้งานได้ถึง 50 ปี การใช้ช้างจึงเป็นการลงทุนต่ำ ไม่ต้องใช้น้ำมันเชื้อเพลิงและเครื่องอะไหล่ ไม่ทำให้เกิดมลพิษ (สุทธิลักษณ์ อัมพันวงศ์, 2537 : 16)

สรุประบบความสัมพันธ์เกี่ยวกับช้างในด้านการจัดการป่า ช้างมีความเหมาะสมในด้านการจัดการป่าในอดีต เพราะช้างเป็นสัตว์ที่แข็งแรง มีความสามารถในการชักลากไม้ออกจากป่าได้คล่องแคล่ว เดินทางได้ในระยะทางไกล ๆ และสามารถปีนเขาได้ดี ช้างมีความสามารถในการเดินโดยไม่ทำลายกล้าไม้เล็ก ๆ มีอายุใช้งานนานถึง 50 ปี การใช้ช้างในการทำงานเป็นการลงทุนที่ต่ำ และไม่ก่อมลพิษต่อสิ่งแวดล้อม

5. ความสัมพันธ์ทางศาสนา

ช้างในพุทธศาสนาเป็นสัตว์ที่ประเสริฐ มีคุณธรรม มีศีลธรรม มีความกตัญญู มีความเสียสละ เชื่อสัจจะรักภักดี เฉลียวฉลาด และมีพลังกำลังมหาศาล จะเห็นว่าแม้ช้างจะมีรูปร่างสูงใหญ่ น่ากลัวน่าเกรงขามเพียงใด มนุษย์กลับมีความรู้สึกรักใคร่ผูกพัน อาจสืบเนื่องมาจากการรู้จักคุ้นเคยซึ่งปรากฏเรื่องราวของช้างในพุทธศาสนามาก่อนก็ได้ เหตุการณ์ในพุทธประวัติเกี่ยวกับช้างที่มีความสัมพันธ์กับคน มีหลายตอน ยกตัวอย่างเช่น

พระยาเศวตกฤษร เป็นช้างที่พุทธศาสนิกชนรู้จักกันเป็นอย่างดี เพราะมีความเกี่ยวข้องกับชาติกำเนิดของพระพุทธองค์ กล่าวคือก่อนที่พระนางสิริมหามายาเหตือของพระเจ้าสุทโธทนะแห่งเมืองกบิลพัสดุ์จะทรงพระครรภ์เจ้าชายสิทธัตถะ พระนางทรงศุบินว่ามีพระเศวตกฤษร ช้างเผือกที่มีผิวขาวผ่องมากระทำทักษิณาวรรต (เวียนขวา) เป็นการเคารพพระนาง 3 รอบ แล้วจึงเข้าสู่พระครรภ์ ช้างเผือกนั้นหมายถึง พระโพธิสัตว์ลงมาปฏิสนธิในครรภ์ของพระนาง